

В. В. Колода¹

МОЇ СТУДЕНТСЬКІ РОКИ ІЗ «ШЕФОМ»

Вже майже півстоліття віддаляють мене від студентських часів на історичному факультеті мого рідного університету... Він тоді був єдиним у місті та носив ім'я пролетарського письменника Олексія Максимовича Горького (хто його зараз із школярів знає?..). Нині лишилися лише спогади та старі фото, які я наведу як ілюстрації... Отакі ж ювілейні події допомагають повернути думки в ті часи...

Я мріяв стати археологом з п'ятого класу, двічі вступав до Харкова (до й після армійської служби). Із задоволенням вчився та сповна випив свою чашу студентського життя: бурхливого, безсонного та різнобарвного. Але основним мотивом тих часів була археологія, яку для мене уособлював Борис Андрійович Шрамко (рис. 1). Він не читав нам цей предмет теоретично (це робив його учень – Володимир Кузьмич Міхеев). Борис Андрійович викладав нам «Історію первісного суспільства» та «Етнографію». А ще була його книга «Древности Северского Донца», що стала майже Біблією для тих, хто мріяв займатися археологією Харківщини. А ще була експедиція: омріяна, жадана, яка з часом стала суттєвою частиною мого життя... Та про це згодом.

Лектором Борис Андрійович був надто цікавим захопливим (у цьому йому могли скласти конкуренцію лише Валерій Мещеряков (читав «Історію стародавнього Сходу»), Микола Підлісний (викладав нам уже давно скасований предмет «Міжнародний комуністичний, робітничий та національно-визвольний рух») та Юрій Литвиненко (спеціалізувався на одному з курсів Нової історії Європи та Америки) – кожен з них у той чи інший спосіб вплинув на мене як лектора та викладача. Але тут мова про ювіляра...!

Б. А. Шрамко читав спокійним голосом, дещо академічно, але цікаво, хотілося записати до конспекту кожне його слово. Лекції були добре структуровані, доповнені яскравими прикладами, наводячи які він сам інколи сміявся. Борис Андрійович сповна вичитав свої курси (що було характерно далеко не всім викладачам).

Екзамени в нього були справжніми «іспитами»... Він запрошував до свого кабінету (а тоді Борис Андрійович був завідувачем кафедри давньої історії та археології, яка ще за часи мого студентства, на жаль, «розвалилася»). У кабінеті було лише двоє – ти й він. Далі тягнеш білет, отримуєш 5 хвилин на обдумування, а потім відповідаєш. Твій монолог дуже швидко пере-

¹ КОЛОДА Володимир Васильович, кандидат історичних наук, завідувач лабораторією, доцент, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, м. Харків.

Рис. 1. На розкопках бондарихинського городища поблизу с. Веселе Великобурлуцького району Харківської області (радгосп «Червона Хвиля»). 1977 р.

ходив у співбесіду по твоїх запитаннях: так Борис Андрійович вимірював «глибину» та «ширину» твоїх знань. Я й досі пишаюсь, що в нього отримав дві «відмінні» оцінки.

Потім були курсові, студентські наукові доповіді та дипломна робота під його керівництвом. Це була прекрасна школа наукової роботи! Кілька уроків Бориса Андрійовича я запам'ятав на все життя й користуюсь ними дотепер. Якось, проглядаючи мої чернетки (чи-то курсовика, чи-то студентської наукової роботи), він сказав: «Треба перевіряти посилення, якщо не хочеш повторювати чужі помилки». Я був здивований, вважаючи, що в наукових працях все відповідає критеріям об'єктивної доказовості, але життя неодноразово доводило мені, що трапляються випадки, коли помилка одного вченого призводить до її тиражування внаслідок посилення кількома поколіннями дослідників... Також одного разу в курсовій роботі я у висновках зазначив про рішення чергового з'їзду КПРС (мовляв ми ще не про все дізнали-

ся, але завдяки турботі партії про науку, ми здолаємо всі труднощі й вирішимо та розглянемо всі проблеми). Тоді це було майже обов'язково для студентів істфаку – посилатися на класиків марксизму-ленінізму та партійні рішення. І ось, вичитуючи мої висновки по роботі, Борис Андрійович, натискаючи нігтем відповідний рядок, підкреслив цю мою «партійну» цитату й акцентовано, не заглиблюючись у коментарі, сказав: «Це НЕ обов'язково...». Це для мене було важливо, з огляду на час, на те, що тогочасний істфак – це «кузня ідеологічних кадрів», що й сам Борис Андрійович також був «партійним»... А ще й тому, що мій остаточний вибір археології як майбутнього фаху певним чином пояснювався, окрім іншого, також тим, що ані К. Маркс, ані В. Ульянов, ані документи КПРС не «чіпали» археології, тож і не треба було на них посилатися (як моїм колегам-студентам, що спеціалізувалися на інших історичних дисциплінах). Борис Андрійович наполягав на тому, що ілюстрації не менш важливі за текст роботи, особливо в археології. Я й досі перед створенням чистового варіанту статті спочатку роблю рисунки...).

Але головне, що пов'язувало мене-студента та професора Б. А. Шрамка, – експедиція. Саме там від старшокурсників я дізнався, що заочі учні його називають «шефом» – коротко, лаконічно, по суті. Він уособлював в експедиції всю владу, над усім опікувався, все намагався контролювати заради головної мети – якісних наукових досліджень. Це стало в подальшому правилом і для мене як самостійного керівника експедиції.

Моя практика проходила на Більському городищі: збори, хвилювання, поїздка в заповненому речами автобусі... До речі, ще в дорозі ми познайомилися з улюбленцем Бориса Андрійовича – собакою породи боксер на прізвисько Дар-Бой. Пса всі поважали за силу та розум і називали просто «Бой». Шикарний був собака!...

І ось ми на місці. Після перенесення експедиційного майна треба було розміщувати табір. Ми отримали спальники («жлобчики») та наметацники. Борис Андрійович сказав нам, щоб ми тишком-нишком наскубили колгоспного сіна з ближніх копиць і набили ними намотрасники. Це зараз каремати, надувні матраци, тапчани-розкладушки, а тоді ми жили в 10-місних наметах, спали в спальниках на сіні, а під нами через тиждень вже шурхотіли миші. Та молодості все байдуже. На кожному наметі була позначка – символ нашої експедиції – коло, а в ньому ла-

Рис. 2. На розкопі в Більську. 1978 р. (на фото, схилившись, зліва направо: О. Г. Дяченко, В. В. Колода, Б. А. Шрамко).

тинська літера V. Це, на думку Шефа, означало наступне: птах удачі в безкінечному світі науки. Такий, як і в нас, студентів, був намет і в Бориса Андрійовича, але на ньому було зображено морду загального улюбленця Боя. Десь у 1977 чи 1978 році в Шефа з'явився іноземний двошаровий намет із тамбуром, і він відокремився в особистий табір.

Не забуду перший вихід на розкоп і перший уламок стіночки ліпного горщика скіфського часу, який я, як талісман, довго носив у кишені. Шеф нас навчав працювати з лопатою: копати й зачищати ділянку, визначати по плямах кольору наявність комплексу, під вірним кутом фотографувати його, обережно розчищати знахідки (рис. 2), вести польову документацію (рис. 3), користуватися кіпрегелем та бусоллю. Основний принцип: роби як я. Іноді після зачистки Борис Андрійович збирав студентів і питав про те, хто і що тут бачить. Вислуховував, а потім спускався в розкоп зі своєю палицею для ходіння (професор трохи накульгував – давалося взнаки поранення під час війни) і малював як бачить саме він. І це нас теж вчило. Незабутнім і на майбутнє корисним виявилось й те, що Борис Андрійович чітко дотримувався режиму роботи: 45 хвилин в розкопі, 15 хвилин – перепочинок у затінку. Здивував той факт, що під час перерви він нам читав оповідання О. Ген-

Рис. 3. На розкопках бондарихинського городища поблизу с. Веселе Великобурлуцького району Харківської області (радгосп «Червона Хвиля»). 1977 р. (на задньому плані – В. В. Колода).

рі. Слухали – хто хотів, інші – дрімали, палили остронь цигарки; усі відпочивали... Згодом ми, студенти, перейняли звичку читання вголос; робили це компанією вночі на млину, який в той час ще стовбичив на ближньому до табору полі. Борис Андрійович інколи жартував: ліпив з глини якусь зооморфну фігурку, підкидав практикантам і з'являвся на їх радісні вигуки; брав «знахідку» до рук, уважно роздивлявся, дивувався, щось коментував, хвалив студента за уважність... А потім із усмішкою розминав або ламав і під здивовані погляди першоккурсників викидав подалі від розкопу. Смуток «власника винаходу», веселий сміх всіх інших практикантів і цинічна посмішка вже досвідчених студентів, які теж свого часу були «спіймани» на цю ж витівку Шефа. На старших курсах ми й самі так жартували над «першачками», але не дай Боже, щоб ця «знахідка» потрапила в польовий опис! Могли вигнати з експедиції...(і таке траплялось!), так само як і за приховування археологічних предметів.

У вільний від розкопок час усі відпочивали: спання після обіду давало шанс на майбутню «бурхливу ніченьку», похід на Ворсклу через ферму, де завжди можна пригоститися

молоком. Шеф у цей час теж відпочивав або щось читав, писав, креслив, думав..., а Бой лежав біля нього напорошуючи вуха. Якось, мабуть на третьому курсі, Борис Андрійович звернувся до старшокурсників з пропозицією створити скіфську глинобитну піч (їх рештки неодноразово траплялися в розкопі). За 3 дні я її зробив, згодом обпалив... Цей досвід з часом мені знадобився: разом з онуком вдалося реконструювати слов'янську побутову піч на городищі Мохнач, на якій надалі ми неодноразово готували собі їжу.

Археологічна практика завершувалася посвятою в археологи. Цей день був особливим: змагання на смузі перешкод, випуск дотепних стіннівок; після обіду відбувалася театралізована посвята, у якій брали участь усі, хто жив у таборі. Сам Шеф грав роль головного жерця, його «охороною» були старшокурсники. Завершувалося все святковою вечерею, яка після трьох тижнів щоденних макаронів радувала нас вінегретом чи олів'є, тушкованою картоплею або капустою чи-то рагу, можна було дозволити й чарочку... Часто до складу експедиції входили дитячі групи «юних археологів». Не зважаючи на їх незначну користь у розкопі, вони, здолавши всі труднощі табірної дослідницького життя і пройшовши смугу перешкод, теж брали участь у посвяті (рис. 4).

Надалі доля зводила мене з Борисом Андрійовичем під час підготовки курсових, наукових робіт, а також у експедиціях, метою яких були господарські договірні дослідження. Я про-

пустив усі наступні літні практики, працюючи в охоронно-рятивних загонах – це були і щастя, і школа на майбутнє. Там вже працювали цілий робочий день. Сам Шеф неодноразово брався за лопату чи-то керував технікою на курганах. Там стосунки були більш близькими, ближче до товариських. Там все робилося разом: працювали, відпочивали, жили у школах та хатах. На дозвіллі Борис Андрійович не цурався пограти з нами навіть в карти «на бажання». Якщо в когось свято або кінець експедиції, Шеф давав гроші на дві пляшки оковитої – «білої» та «жовтої» (сам віддавав перевагу «Зубрівці»). Закуповувалося в колгоспах м'ясо (півтуші або пара задніх частин), робилися шашлики, усе смажилось, запікалося (інколи ще й у Харкові ми це їли пару днів у гуртожитку після повернення). Інколи він офіційно оформляв нас, студентів, на півставки по госп. договору. І ці гроші, які дорівнювали розміру стипендії або навіть перевищували його, були вагомим внеском до бюджету нашої молоді студентської сім'ї.

Славна була пора, у якій Борис Андрійович назавжди лишився Шефом: вчителем, наставником, старшим товаришем. У подальшому наші життєві й наукові шляхи розійшлися, скіфологом я так і не став... Але це інша історія. Борис Андрійович Шрамко – непересічна людина в харківській археології – навчив мене «відчувати» розкоп, працювати з лопатою, читати землю, організовувати експедицію, працювати з джерелами та літературою. За ті роки, за ту науку я й дякую йому.

Рис. 4. Посвята в археологи. Більськ, 1978 р. (поруч з Б. А. Шрамком – студент Ю. М. Бойко).